

своих героинь, используя для этого нарратив от первого лица, диалогическую речь, приемы мифологизма и фантастики. Все рассказы подсвечены авторским гуманизмом, любовью и уважением к женщине.

Список использованной литературы

1 Авдеенко, С. Тысяча й одна смерть: український рахунок / С. Авдеенко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. 632 с.

2 Авдеенко, С. И. Изгнание из рая: Рассказы / – С. Авдеенко / Мелітополь : Издательско-полиграфический центр “Люкс”, 2019. 212 с.

3 Даниліна, О. В. Біографія (книга Сергія Авдеєнка “Александр Тышлер и Мелітополь”. Літературні феномени Мелітополя: статті, нариси, есе: літературознавчі студії. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2013. С. 128–134.

В. А. ЗЯНЬКО, В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ З КАМΠΑНАНТАМ *КАРЫТА*: СТРУКТУРА, КУЛЬТУРНАЯ КАНАТАЦЫЯ, СІМВОЛІКА

Мова – гэта надзвычай складаны аб’ект, які можна вызначыць як сродак зносін і дасягнення пастаўленай мэты, як знакавую сістэму, як здольнасць да камунікацыі, як вынік і асноўную ўмову кагнітыўнай дзейнасці чалавека. А ў апошні час на першае месца выходзіць праблема ўзаемадзеяння чалавека з іншымі людзьмі, з навакольным светам, і ў сувязі з гэтым вывучэнне мовы як сродку пазнання чалавека праз яго мову. З гэтых пазіцый асабліва актуальнымі для вывучэння ў мовазнаўстве становяцца фразеалагічныя адзінкі, якія непасрэдна звязаны з чалавекам, паколькі менавіта гэтыя адзінкі мовы на працягу многіх і многіх стагоддзяў прадстаўляюць у некранутым выглядзе культуру народа-стваральніка і народа-носьбіта гэтых адзінак. Слушнымі і надзённымі з’яўляюцца словы Г. М. Малажай, якая піша: “Фразеалагізмы, як і словы, – гатовыя моўныя адзінкі. Яны не ствараюцца ў мове, іх трэба запамінаць і выкарыстоўваць як трапны сродак выражэння думак і пачуццяў” [1, с. 147]. Аднак для ўзбагачэння фразеалагічных запасаў кожнага носьбіта беларускай мовы, як і кожнай іншай, асабліва для запамінання, неабходна

ўсведамленне і асэнсаванне фразеалагічных адзінак мовы як знакаў не толькі мовы, але і культуры свайго народа. Фразеалагізмы, паводле іх характарыстыкі В. А. Ляшчынскай, “адносяцца да адзінак мовы, якія валодаюць не толькі ўнікальнай семантыкай і, як правіла, экспрэсіўнасцю, эмацыянальна-ацэначным характарам, але і нясуць у сабе закладзіраваную інфармацыю пра нацыянальна-культурны светапогляд народа, яго ўнікальныя духоўныя і культурныя адметнасці” [2, с. 115-116]. І гэта асабліва важна ўлічыць пры навучанні беларускай мове, пачынаючы са школы, калі неабходна фарміраваць сістэму кампетэнцый, якая ўключае не толькі лінгвістычную, камунікатыўную, але і культурна-моўную кампетэнцыю.

Мэта артыкула – інтэрпрэтаваць фразеалагічныя адзінкі з выкарыстаннем лінгвакультуралагічнага аналізу, сутнасць якога заключаецца ў выяўленні і апісанні культурнай інфармацыі, культурна-нацыянальных канатацый, што “ўзуальна суправаджаюць значэнне ў форме вобразных асацыяцый з эталонамі, стэрэатыпамі і іншымі культурнымі знакамі (звычаямі, павер’ямі і да т. п.) і суадносных адзін з другім сродкамі кагнітыўных працэдур, што надаюць гэтым канатацыям асэнсаванне” [3, с. 319-320]. І такім чынам у задачы артыкула ўваходзіць лінгвакультуралагічная інтэрпрэтацыя фразеалагізмаў праз вызначаны кампанент *карыта* як ключавое звяно лінгвакультуралагічнага аналізу і артэфактна-рэчавы код культуры беларусаў.

Увогуле, пад кодам культуры, паводле азначэння рускага лінгвакультуралага В. У. Красных, разумеецца “сукупнасць ментафактаў, што фарміруе пэўны фрагмент карціны свету, якія звязаны з надзеленымі культурнымі сэнсамі феноменаў і якія адносяцца да аднаго тыпу і /ці да адной сферы быцця. Імёны апошніх нясуць у дадатак да асноўных значэнняў, якія адлюстроўваюць уласцівасці названых феноменаў, функцыянальна значныя для культуры сэнсы” [4, с. 172].

Сярод розных кодаў культуры выдзяляецца артэфактна-рэчавы, які вызначаецца ў фразеалагізмах праз суаднесенасць з кампанентам-найменнем розных рэчаў, створаных чалавекам, асабліва бытавога характару і прызначэння, у якіх закладзіраваны культурны сэнс і якія выступаюць найменнямі сімвалаў ці з’яўляюцца словамі-сімваламі. Так, напрыклад, з ліку шматлікіх найменняў бытавых прадметаў, рэчаў паўсядзённага ўжывання кампанентамі фразеалагізмаў абраны словы-назвы сталовага посуду ці сталовых прыбораў, рэчаў хатняга ўжытку, гаспадарчага прызначэння, тэхнічнага прагрэсу і інш., адбор

якіх абумоўлены захаванасцю за імі, у тым ліку і з мінулага, сімвальнага значэння, уласцівага кожнай такой лексеме. Напрыклад, лыжка сімвалізуе малую колькасць, дробязь (*лыжка дзёгцю <у бочцы мёду>* – ‘нязначная, але непрыемная дробязь, якая псуе што-небудзь добрае’; *у лыжцы вады ўтаніць* – ‘прычыніць вялікую непрыемнасць з-за дробязі’), нож выступае найменшым сімвалу зброі, смерці, пагрозы, подласці, здрадніцтва (*быць на нажах* – ‘у рэзка варожых адносінах’; *нож востры* – ‘што-небудзь непрыемнае, нясцерпнае, пакутлівае’; *нож у спіну* – ‘подлы ўчынак, здрадніцкія паводзіны да каго-небудзь’; *прыставаць (прыстаць) з нажом да горла* – ‘вельмі рашуча і неадступна’; *усадыць нож у спіну* – ‘учыніць подласць, здраду ў адносінах да каго-небудзь’), торба – беднасць, разарэнне (*да торбы давесці, дайсці* – ‘да поўнага разарэння, да выключнай беднасці’; *пускаць з торбай <на свеце>* – ‘даводзіць да беднасці, да жабрацтва; разараць’) і інш. У выніку стварэння вобразы фразеалагізмаў з названымі кампанентамі суадносяць фразеалагічныя адзінкі з артэфактна-рэчавым кодам культуры, выступаюць другаснымі адзінкамі для засваення маральна-этычных прынцыпаў, праходзяць культурную інтэрпрэтацыю ў прадметна-рэчавым кодзе культуры, знакі якога ўтрымліваюць і даносяць розныя сэнсы, а фразеалагізмы з гэтым кампанентам набываюць функцыі эталонаў, стэрэатыпаў і сімвалаў.

Аб’ектам аналізу ў межах дадзенага артыкула паслужылі фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы з кампанентам *карыта*, а іх выбар абумоўлены некалькімі прычынамі.

Па-першае, карыта – гэта ‘прадаўгаватая пасудзіна, выдзеўбаная з дрэва або збітая з дошак, якая скарыстоўваецца звычайна для кармлення жывёлы’ [5, с. 652], ці вядомая ўсім пасудзіна і адпаведна яе назва-лексема. У беларускіх сялянскіх гаспадарках карыта з’яўляецца настолькі штодзённай рэччу, што слова набыло алегарычнае значэнне чаго-небудзь простага, прымітыўнага, нецікавага, не вартага павагі. Часта карытам называюць ‘старое, непрыгоднае судна, лодку’ [5, с. 652], а часам проста аджыўшы свой век транспартны сродак.

На Русі карыта вядома з X стагоддзя; пра гэта сведчаць археалагічныя знаходкі Вялікага Ноўгарада, Старой Ладагі і ў іншых месцах, дзе ў зямлі добра захоўваецца дрэва. Выкарыстоўвалі карыта па-рознаму: як любую ёмістасць: для збору ўраджаю яблыкаў, капусты і г.д., для нарыхтоўкі саленняў, для мыцця, купання, для астужэння піва, сусла пры піваварстве, у іх мясілі хлеб і з іх кармілі і кормяць сённа жывёлу і птушку (вадапойнае, кармавое карыта). У

перавернутым выглядзе карыта выкарыстоўвалі як вялікую накрыўку. Зімой сялянскія дзеці каталіся ў іх з горак, як у санках. Іншымі словамі, карыта ў гаспадарцы было неабходна для ўсяго і мела самае разнастайнае прызначэнне, а форма карыта не змянялася на працягу стагоддзяў, заўсёды была такая, як і цяпер – выцягнутая (у адрозненне ад тазікаў і місак, прызначэнне якіх вельмі падобнае, але форма круглая).

Здавалася б, на аснове, з аднаго боку, агульнавядомасці і шырокага распаўсюджання такога посуду, як карыта, і набыцця нават свайго сімвалічнага значэння, гэта лексема мела ўсе падставы для адбору і ўтварэння фразеалагізмаў як другасных адзінак мовы, што суадносяцца з артэфактна-рэчавым кодам культуры праз кампанент-найменне *карыта*. Аднак другая асаблівасць, што як бы супярэчыць першай, – гэта мінімальнае колькасць фразеалагічных адзінак беларускай мовы з кампанентам *карыта*. У прыватнасці, у найбольш поўным слоўніку фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы І. Я. Лепшава іх увогуле зафіксавана толькі тры: заставацца, апынуцца, сядзець ля разбітага карыта – ‘без нічога, страціўшы ўвесь ранейшы набытак’, *разбітае карыта* – ‘няспраўджаныя надзеі ў сувязі са стратай ранейшага набытку’ і апынуцца, аказацца і пад. *перад разбітым карытам* – ‘без нічога, страціўшы ўвесь ранейшы набытак’ [6, с. 562-563], з якіх дзве адрозніваюцца прыназоўнікава-назоўнікавай структурай словазлучэння, але аб’яднаны адным і тым жа значэннем. Пры гэтым усе тры фразеалагізмы абавязаны фразеалагізацыі выказаў з “Казкі пра залатую рыбку” А. С. Пушкіна, у якіх выключную ролю нясуць кампаненты *разбітае карыта* як не столькі найменне посуду для кармлення жывёлы, як у выніку пераасэнсавання ўсяго выразу і набыццё сімвалічнага знака беднасці, прымітыву. І ў выніку фразеалагізм *разбітае карыта* набыў ролю эталона вызначэння няспраўджаных надзей, як гэта характэрна, паводле зместу казкі, з надзеямі старой жанчыны, якая захацела многа і адразу.

Дапаўняе колькасць фразеалагізмаў з кампанентам *карыта* фразеалагічная адзінка *лезці не ў сваё карыта* – ‘умешвацца не ў свае справы’, што адзначана ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” ў складзе слоўнікавага артыкула да слова *лезці* [7, с. 32], Фразеалагічная адзінка ўтворана па шырока вядомай мадэлі дзеяслоўных фразеалагічных адзінак з апорным дзеясловам *лезці* (параўн.: *лезці на ражон*, *лезці на вочы*, *лезці раней бацькі ў пекла*, *лезці са сваім статутам у чужы манастыр*, *лезці сляпіцай у вочы* і інш.), які ў складзе фразеалагічнай адзінкі *лезці не ў сваё карыта*

суадносіцца з зааморфным кодам культуры, ці нагадвае пра дзеянні жывёлы каля карыта. У аснове вобраза фразеалагічнай адзінкі ляжыць метафара, якая прыпадабняе чыё-небудзь умяшанне з боку паводзінам і дзеяннем жывёлы, у прыватнасці, свінні, якая звычайна ўлазіць у карыта ў час кармлення, што, зразумела, не лічыцца станоўчым і на аснове асацыяцыі такім вобразам даводзіць адмоўную канатацыю. У выніку фразеалагічная адзінка *лезці не ў сваё карыта* перадае замацаванае стэрэатыпнае ўяўленне пра назойлівае і нікому не патрэбнае ўмяшанне ў чыесьці справы.

І яшчэ зафіксавана дыялектная фразеалагічная адзінка *легчы ў карыта і чакаць пакуль свінні з'ядуць* – ‘не праяўляць настойлівасці, актыўнасці, не прыкладваць намаганняў для ажыццяўлення чаго-н., займаць пазіцыю чакання’, што фіксуецца на тэрыторыі Гродзеншчыны [8, с. 107]. Па-першае, можна адзначыць, што матываванасць гэтай адзінкі празрыстая. Сэнсавую аснову вобраза фарміруе метафара, якая прыпадабняе бязволле, адсутнасць актыўнасці дзеянняў размяшчэнню чалавека ў карыце ў якасці корму для свіней. І такім вобразам даводзіцца пра пасіўнасць і выражаюцца найбольш выразна негатыўныя адносіны да такіх паводзін чалавека. Такі вобраз, абраная протасітуацыя, выразная экспрэсія і эмоцыя створанай адзінкі даводзяць пра стэрэатыпнае ўяўленне чалавека аб адсутнасці ініцыятывы, бязвольнасці чалавека як адмоўнае ў жыцці чалавека.

Як відаць, нават адзінкавыя фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *карыта* сведчаць, па-першае, пра адметнасць гэтых адзінак, напрыклад, ад слоў, паколькі фразеалагічныя адзінкі сапраўды захоўваюць “закадзіраваную інфармацыю пра нацыянальна-культурны светапогляд народа, яго ўнікальныя духоўныя і культурныя адметнасці” [2, с. 115-116]. А выпрацаваны ў культуры беларусаў каштоўнасны змест, які кадзіруецца ў фразеалагізмах з кампанентам *карыта* рознымі спосабамі, дапаўняе фразеалагічную карціну свету беларускага народа, у якой раскрываюцца яго маральна-этычныя правілы жыцця і яго арганізацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Малажай, Г. М. Сучасная беларуская мова: Слова. Перыфраза. Фразеалагізм: вучэб. дапам. / Г. М. Малажай. – Мінск: Вышэйшая школа, 1992. – 238 с.

2 Ляшчынская, В. А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія: вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2010. – 230 с.

3 Телия, В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание. XI Межд. съезд славистов. Доклады российской делегации: Сб. докладов (Отделение литературы и языка РАН); отв. ред. Н. Толстой. – М.: Наука, 1993. – С. 302-314.

4 Красных, В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.

5 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Т. 2: Г-К [рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

6 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.

7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-і т. Т. 3: Л-П [рэд. тома П.М. Гапановіч]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.

8 Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 267 с.

В. А. КАМЕНЮКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МАТЫЎ ПЯРЭВАРАТНІЦТВА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Феномен дваініцтва ў мастацкай літаратуры даволі часта рэалізуецца ў кантэксце другасных семіятычных сістэм, адной з якіх з’яўляецца міфалогія. У сучаснай беларускай прозе актыўна выкарыстоўваюцца фальклорныя вобразы і сюжэты. “Пры гэтым ступень міфалагізму вар’іруецца ад выкарыстання асобных матываў альбо персанажаў у рэалістычным апаведзе да мадэлявання пісьменнікамі сваёй унікальнай сістэмы міфалагем” [1], – слухна адзначае М. Аммон. Усё большую актуальнасць сярод філолагаў набываюць даследаванні фантастычнай літаратуры ў святле раскрыцця механізмаў трансфармацыі архетыпічных матываў, адным з якіх з’яўляецца пярэваратніцтва (здольнасць чалавека ператварацца ў адушаўлёныя і неадушаўлёныя прадметы і зноў вяртаць свой ранейшы выгляд). У дадзеным выпадку мы можам гаварыць пра дваініцтва, якое грунтуецца на прынцепах morphing (трансфармацыя). Працэс зніжэння ролі міфалагічнага падчас